

Potreby rodín s maloletými deťmi

Komparácia hlavných zistení z výskumov realizovaných v rokoch 2014 a 2023

Mgr. Zuzana Turkovič

Mgr. Martina Mičicová Luptáková

Mgr. Zuzana Turkovič, PhD., pracuje ako vedecko-výskumná pracovníčka v Inštitúte pre výskum práce a rodiny. Vo svojej činnosti sa zameriava najmä na sociálnu a rodinnú politiku, rodovú rovnosť a témy súvisiace so zdravotným znevýhodnením a sociálnymi službami. Intenzívne zaoberá aj problematikou prevencie a ukončovania bytovej núdze.

Mgr. Martina Mičicová Luptáková je vedecko-výskumnou pracovníčkou Inštitútu pre výskum práce a rodiny a prispievateľkou do Európskej nadácie pre zlepšovanie životných a pracovných podmienok (Eurofound). Medzi témy, ktorým sa venuje, patria rodová rovnosť, rodinná a sociálna politika.

Úvod

Inštitút pre výskum práce a rodiny (IVPR) realizoval v roku 2014 výskum potrieb rodín s maloletými deťmi, na ktorý v roku 2023 nadviazal výskum zameraný na rovnakú problematiku s cieľom aktualizovať a rozšíriť poznatky o potrebách rodín v rôznych oblastiach, ako napríklad plánovanie a založenie rodiny, starostlivosť o deti, rodinná politika, postavenie rodičov maloletých detí na trhu práce či ekonomická situácia domácností. Zahŕňa zisťovanie preferencií, názorov a osobných skúseností rodičov, ktoré dopĺňa zisťovanie životných podmienok rodín s využitím špecifických indikátorov, ktoré prispievajú k vytvoreniu detailného obrazu o životnej situácii rodín s maloletými deťmi na Slovensku. Ako komplementárna súčasť výskumu potrieb rodín s maloletými deťmi bol realizovaný tiež výskum potrieb jednorodičovských rodín.

V roku 2014 tvorilo výskumnú vzorku 672 rodín, v roku 2023 išlo o 1268 rodín (respondentiek a respondentov) s deťmi vo veku do 16 rokov. V oboch prípadoch boli vo vzorke zastúpené rodiny s deťmi v predškolskom aj školskom veku. Do výskumu zameraného na jednorodičovské rodiny sa zapojilo 501 respondentiek a respondentov.

V tomto vydaní bulletinu prinášame komparáciu kľúčových zistení výskumov realizovaných v rokoch 2014 a 2023 a tiež sumarizáciu zistení výskumu potrieb jednorodičovských rodín. Vybrané zistenia z výskumov uskutočnených v roku 2023 pre lepšiu prehľadnosť ilustruje infografika. Bližšie informácie o výskume, ako aj detailné výsledky nájdete v záverečnej správe z výskumu, ktorá je publikovaná na webovej stránke IVPR.

Komparácia hlavných zistení z výskumov realizovaných v rokoch 2014 a 2023

Rodičia maloletých detí považovali v roku 2014 za hlavnú príčinu odkladania založenia rodiny skutočnosť, že mladí ľudia nemajú (dostatočne platenú) prácu, aby mohli zabezpečiť rodinu.¹ V súlade s tým považovali za najdôležitejší predpoklad pre založenie rodiny dostatočný príjem. Túto podmienku vnímali rodičia najčastejšie ako nevyhnutnú aj v roku 2023, kedy sa zároveň prikláňali k názoru, že hlavnou príčinou

¹ GERBERY, D., FILADELFIOVÁ, J. Potreby rodín s maloletými deťmi. Výsledky empirického prieskumu. Bratislava: IVPR, 2014.

odkladania založenia rodiny je nedostupnosť bývania. Dva najčastejšie dôvody posunu založenia rodiny – problémy so zabezpečením vlastného bývania a nedostupnosť dostatočne platenej práce, ktorá by umožňovala finančné zabezpečenie rodiny – nie sú naviazané na špecifické charakteristiky životného štýlu mladých ľudí alebo na ich preferencie, ale sú dôsledkom pôsobenia vonkajších podmienok. Ak sa rodičia rozhodnú nemať ďalšie dieťa, rovnako ako v roku 2014, sú v súčasnosti okrem naplnenia reprodukčných plánov najčastejšou príčinou osobné dôvody, ako napr. vek či zdravotný stav. Významnú rolu zohrávajú aj obavy zo zhoršenia finančnej situácie domácnosti.

Skutočnosť, že rodičovstvo (narodenie dieťaťa, starostlivosť oň) zapríčinilo zhoršenie finančnej situácie domácnosti, pritom uviedlo viac ako 58 % respondentov a respondentiek. Nepriaznivé dôsledky rodičovstva na kariérny rast alebo šancu udržať si či získať zaujímavú prácu zaznamenalo v roku 2014 v každej oblasti približne 40 % opýtaných, v roku 2023 ich uvádzal viac než každý druhý rodič. V roku 2023 sa potvrdilo asymetrické rozloženie týchto negatívnych dôsledkov – týkajú sa najmä matiek: zníženie šance na kariérny rast uviedlo takmer 64 % respondentiek, no len menej ako 31 % respondentov a zhoršenie šance udržať si alebo získať zaujímavú prácu konštatovalo viac ako 59 % žien a tretina mužov.

Aktívna participácia na trhu práce je úzko prepojená s problematikou zosúladovania súkromného, rodinného a pracovného života. Spomedzi nástrojov umožňujúcich lepšie sklbenie pracovných a rodinných povinností rodičia maloletých detí v roku 2014 považovali za najužitočnejšie pružný pracovný čas a prístup k službám starostlivosti o deti, no pomerne vysokú podporu mali tiež možnosť skrátenia pracovného úväzku a práce z domu. Podobne aj o deväť rokov neskôr považovali matky a otcovia za najviac nápomocný home office a flexibilnú pracovnú dobu, ale aj dovolenku v rozsahu nad rámec Zákonníka práce, skrátený úväzok či dobrú dostupnosť zariadení starostlivosti o deti.

Už výskum realizovaný v roku 2014 poukázal na to, že sa predstavy o ideálnom spôsobe zabezpečenia starostlivosti o deti menia v závislosti od veku dieťaťa, a že v prípade starostlivosti o najmenšie deti sa na Slovensku spájajú takmer výhradne so starostlivosťou matky. Výsledky z roku 2023 však indikujú posun smerom k väčšiemu zapojeniu otcov do starostlivosti. Podiel rodičov, ktorí za ideálnu formu starostlivosti o deti do 1 roka považujú starostlivosť matky, sa znížil o takmer 11 percentuálnych bodov (z viac než 96 % na viac ako 85 %) a zároveň sa podiel tých, ktorí za ideálne považujú striedanie matky a otca na materskej, resp. rodičovskej

dovolenke, zvýšil o viac ako 9 percentuálnych bodov (z necelých 2 % na viac než 11 %). Hoci aj v prípade starších detí, vo veku 2 – 3 roky, zostáva dominujúcou ideálnou formou starostlivosť zo strany matky, rastú preferencie iných foriem, a to najmä striedavej starostlivosti oboch rodičov a jaslí. Zatiaľ čo v roku 2014 považovalo pri deťoch vo veku 2 až 3 roky striedanie matky a otca na rodičovskej dovolenke za ideálne menej ako 13 % opýtaných, v roku 2023 to bolo takmer 20 %. Autor a autorka výskumu o potrebách rodín na základe zistení už v roku 2014 konštatovali, že „existuje silný potenciál pre pozitívne prijatie inovatívnych opatrení podporujúcich vyššiu účasť otcov na starostlivosti o deti“.² V danom roku malo zvýšenie participácie otcov na starostlivosti o deti prostredníctvom zavedenia tzv. otcovskej kvóty v rámci rodičovskej dovolenky medzi rodičmi silnú podporu, keď sa absolútna väčšina rodičov vyjadrila za zavedenie niektorej z foriem otcovskej kvóty. Proti jej zavedeniu sa vyjadrilo 19 % opýtaných.

Preferencie rodičov maloletých detí v oblasti rodinnej politiky zostávajú v priebehu rokov 2014 až 2023 stabilné – matky a otcovia najčastejšie preferujú finančné transfery. V súčasnosti najžiadanejšími typmi účelovo viazaných štátnych príspevkov sú príspevok na stravovanie v škôlkach a školách (tzv. „obedy zadarmo“) a príspevok na školské potreby pre školopovinné deti vyplácaný každoročne – každý z nich získal podporu približne 50 % respondentov a respondentiek. Tretím najviac preferovaným príspevkom je príspevok na zdravotnú starostlivosť o maloleté dieťa (na ošetrovanie u zubného lekára, na fyzioterapiu/rehabilitácie a pod.) s podporou viac než 32 % opýtaných. V prípade voľby medzi dvomi formami rodičovského príspevku (nižší mesačný príspevok – 200 € vyplácaný do 3 rokov dieťaťa vs. vyšší mesačný príspevok – 300 € vyplácaný do 2 rokov dieťaťa) rodičia v roku 2014 nevykazovali jasnú preferenciu – každej z uvedených schém vyjadrilo podporu cca 50 % opýtaných. O deväť rokov neskôr vyjadrili spomedzi troch schém príklon k flexibilnému modelu rodičovského príspevku (viac ako 45 %), teda mať k dispozícii určitú celkovú sumu a môcť samostatne rozhodnúť o jej čerpaní.

Negatívne dôsledky rodičovstva na finančnú situáciu domácností ilustroval v oboch porovnávaných rokoch vysoký podiel rodín, ktorým v uplynulom roku, resp. v uplynulých šiestich mesiacoch, vznikli nedoplatky v oblasti bývania. Rovnako ako v roku 2014, aj v roku 2023 boli najviac frekventovanými nedoplatky za služby súvisiace s bývaním, ktoré v oboch rokoch vznikli 23 % domácností. V roku 2023 sa

² GERBERY, D., FILADELFIOVÁ, J. Potreby rodín s maloletými deťmi. Výsledky empirického prieskumu. Bratislava: IVPR, 2014, s. 61.

podiel domácností, ktorým vznikol dlh na nájmomnom, zvýšil z 15 na viac ako 21 %. Na zraniteľnosť rodín s maloletými deťmi v kontexte nepriaznivej finančnej situácie poukazuje aj najčastejšie deklarovaná potreba rodín – mať viac peňazí.³

Výsledky výskumu zameraného na jednorodičovské rodiny

Súčasťou výskumu o potrebách rodín s maloletými deťmi bol doplňujúci modul dotazníka zameraný výhradne na jednorodičovské rodiny. Išlo o dva samostatne realizované, no komplementárne výskumy.

Napriek tomu, že rodičovské práva a povinnosti patria podľa zákona o rodine obom rodičom, prax aj výskumné zistenia ukazujú, že ak dôjde k rozvodu alebo rozchodu partnerov, starostlivosť o deti zostáva často prevažne na jednom rodičovi, zvyčajne matke. Podiel respondentiek žien, ktoré uviedli, že starostlivosť o deti zabezpečujú výhradne alebo prevažne ony, bez zapojenia druhého rodiča, dosiahol takmer 87 %.

Domácnosti samoživiteliek a samoživiteľov sú vo väčšine prípadov, predovšetkým ak sú tvorené iba rodičom a deťmi, závislé od príjmu len jednej dospeléj osoby. Na vysokú mieru ohrozenia jednorodičovských domácností príjmovou chudobou opakovane poukazuje aj výberové zisťovanie EU SILC, pričom výsledky realizovaného výskumu o potrebách rodín potvrdili ich nepriaznivú finančnú situáciu: ťažkosti vyjsť s mesačným príjmom má viac ako polovica jednorodičovských domácností, z toho takmer 7 % príjem nedostačuje ani na pokrytie základných potrieb. Podiel rodičov samoživiteľov, ktorí uviedli, že so súčasným príjmom vychádzajú bez ťažkostí, je takmer o 14 percentuálnych bodov nižší ako podiel rodičov zapojených do hlavného modulu výskumu, ktorí uviedli rovnakú odpoveď. Viac ako 42 % jednorodičovských domácností navyše nemá k dispozícii žiadnu finančnú rezervu na pokrytie neočakávaných výdavkov. Rozsah a závažnosť finančných problémov, ktorým tieto domácnosti čelia, ilustruje skutočnosť, že 45 % samoživiteliek a samoživiteľov nemalo v uplynulých šiestich mesiacoch najmenej jedenkrát z príjmu dostatok peňazí na potraviny alebo stravu, 44 % nemalo dostatok peňazí na lieky, ktoré potrebovali, takmer 34 % nemalo dostatok peňazí na zaplatenie nájomného a necelých 36 % nemalo dosť peňazí na zaplatenie splátky hypotéky.

³ V roku 2014 respondentom a respondentkám otázka „Čo by Vaša rodina v súčasnosti najviac potrebovala?“ nebola položená.

Nepriaznivú finančnú situáciu jednorodičovských rodín súčasne ešte viac zhoršuje zadlženosť: viac ako polovica respondentiek a respondentov uviedla, že má minimálne jeden dlh (okrem hypotéky na bývanie) a viac ako štvrtina všetkých opýtaných uviedla, že má aspoň jednu exekúciu.

Výživné na maloleté dieťa vo všeobecnosti neposkytuje dostatočnú kompenzáciu chýbajúceho príjmu druhého rodiča. Nadpolovičnej väčšine respondentiek a respondentov bolo výživné na prvé, resp. jedno dieťa, určené v sume do 100 €, z toho takmer 22 % však poberá výživné vo výške len do 40 €. Výživné dostáva pravidelne a v plnej priznanej výške 68 % opýtaných.

Finančnú situáciu rodín môžu zlepšiť rôzne príspevky. Podľa rodičov samoživiteľov by mal štát jednorodičovským rodinám poskytovať najmä vyšší prídavok na deti, príspevok na školské potreby pre školopovinné deti a vyšší daňový bonus. Jednorodičovské rodiny však vyjadrili pomerne vysokú podporu aj rôznym iným účelovo viazaných príspevkom, ako napríklad na rekreáciu či zdravotnú starostlivosť o maloleté dieťa, a tiež poskytovaniu bývania v štátnych nájomných bytoch, resp. v bytoch s regulovanou výškou nájmu.

Aj v tomto prípade doplnila otázky, ktoré nepriamo poukázali na potreby rodičov samoživiteľov konkrétna otázka v znení „*Čo by ste v súčasnosti najviac potrebovali?*“, ktorá priniesla rovnakú najfrekventovanejšiu odpoveď, a to „*mať viac peňazí*“. Na druhom mieste sa umiestnila potreba vlastniť byt alebo dom.

Výskum poukázal na dve hlavné problémové oblasti, ktorých dôsledky je možné zmierniť prostredníctvom cielených zásahov. Ide o kumuláciu finančných problémov – nepriaznivú ekonomickú situáciu jednorodičovských domácností a vysokú mieru ich zadlženia a tiež o nedostatočnú výšku určeného výživného, ktorú považuje za nepostačujúcu 60 % opýtaných rodičov. Dôležitou témou je aj dostupnosť a istota bývania. Z oboch realizovaných zisťovaní je zrejmé, že problematike cenovej dostupnosti bývania je potrebné venovať zvýšenú pozornosť, a to obzvlášť v prípade, ak sa neistota bývania týka aj maloletých detí.

Hlavnou príčinou odkladania založenia rodiny je podľa mladých rodín problém zabezpečiť si bývanie a nedostatočne platená práca. Tieto dva aspekty rodiny zároveň vnímajú aj ako podmienky nevyhnutné pre založenie si rodiny. K tomu, aby mali ďalšie deti, by rodičov najviac motivovali financie – ak by mali vyšší príjem a ak by štát viac finančne podporoval rodiny.

iac ako tretina rodín (33,7 %) vychádza s príjmom len ťažko alebo veľmi ťažko. Ďalšie 3,2 % rodín uviedli, že s príjmom nevychádzajú vôbec. Viac ako polovica žien (53,8 %) a tretina mužov (33,5 %) sa na trhu práce cítila znevýhodnená z dôvodu, že má malé deti.

Takmer štvrtina domácností nemá žiadne úspory na pokrytie neočakávaných výdavkov.

Bez úspor: 24,4 % domácností. Úspory vo výške jedného mesačného príjmu domácnosti: 24,1 % domácností. Úspory vo výške dvoch mesačných príjmov domácnosti: 16,7 % domácností. Úspory vo výške troch mesačných príjmov domácnosti: 14 % domácností. Úspory vo výške štyroch a viacerých mesačných príjmov domácnosti: 16,9 % domácností. 3,9 % nevie.

Nedoplatok za služby súvisiace s bývaním vznikol za posledných 6 mesiacov aspoň raz viac ako 23 % domácností. Nedoplatok za nájom vznikol viac ako pätine domácností (21,5 %).

Nedoplatok za služby súvisiace s bývaním malo viackrát 12,2 % domácností, raz 11,1 %, nemalo 74 % a nevie 2,7 % domácností. Nedoplatok za nájom malo viackrát 12,8 % domácností, raz 8,7 %, nemalo 74,4 % a nevie 4,1 % domácností.

Situácie, s ktorými sa rodičia maloletých detí stretávajú na pracovných pohovoroch:

- viac ako 31 % rodičov sa zamestnávateľ pýtal na ich rodinný stav,
- od viac ako 30 % rodičov zamestnávateľ zisťoval, akým spôsobom majú zabezpečenú starostlivosť o malé deti,
- štvrtina rodičov bola konfrontovaná s obavami zamestnávateľa, že sa nebudú dostatočne venovať práci kvôli rodinným,
- štvrtiny rodičov sa zamestnávateľ pýtal, či majú, čakajú alebo plánujú mať deti.

Čo rodiny potrebujú najviac? Mať viac peňazí 53,5 %. Mať na seba viac času 40,9 %. Mať väčšie bývanie 17,4 %. Mať medzi sebou lepšie vzťahy 17,2 %. Pomoc so zabezpečením starostlivosti o deti 14,5 %. Mať vlastné bývanie (nie u rodičov, príbuzných, známych) 9,7 %. Vlastniť byt alebo dom 8,8 %.

54 % samoživiteliek uviedlo, že sa o dieťa starajú samy – bez toho, aby sa zapájal aj druhý rodič dieťaťa.

Podľa samoživiteľov a samoživiteliek by mal štát jednorodičovským domácnostiam poskytovať najmä:

- vyšší prídavok na deti
- príspevok na školské potreby pre školopovinné deti
- vyšší daňový bonus
- príspevok na zdravotnú starostlivosť pre dieťa

So súčasným príjmom sa žije pohodlne – príjem stačí na všetko bez toho, aby sme sa museli obmedzovať – 8,4 % rodín s jedným rodičom. So súčasným príjmom sa dá vyjsť – príjem stačí na všetko, ale hospodárne a úsporne – 40,9 % rodín s jedným rodičom. Takmer 44 % rodín s jedným rodičom vychádza s príjmom len ťažko alebo veľmi ťažko. 6,8 % osamelých rodičov uviedlo, že s príjmom nevychádza vôbec.

Viac ako 42 % jednorodičovských domácností nemá k dispozícii žiadne úspory na pokrytie neočakávaných výdavkov - bez úspor je 42,1 % jednorodičovských domácností. 21,2 % jednorodičovských domácností má úspory vo výške jedného mesačného príjmu. 14,8 % jednorodičovských domácností má úspory vo výške dvoch mesačných príjmov. 8,2 % jednorodičovských domácností má úspory vo výške troch mesačných príjmov. 10,8 % jednorodičovských domácností má úspory vo výške štyroch a viac mesačných príjmov. 1,8 % jednorodičovských domácností má iné úspory a 1,2 % jednorodičovských domácností nevie.

Viac než každá druhá jednorodičovská domácnosť je zadlžená, takmer každá tretia má viac ako jeden dlh.

Viacero dlhov má 32,6 % jednorodičovských domácností. 1 dlh má 23,9 % jednorodičovských domácností. Bez dlhov je 43,5 % jednorodičovských domácností.

V uplynulých 6 mesiacoch nemali rodiny s jedným rodičom dostatok peňazí na potraviny – 45 %, lieky – 44 %, nájom – 33,8 %, splátku hypotéky – 35,8 %.

Čo potrebujú jednorodičovské rodiny najviac?

Mať viac peňazí – 70,7 %. Vlastniť byt alebo dom – 26,1 %. Mať viac voľného času – 21,8 %. Pomoc so zabezpečením starostlivosti o deti – 14,4 %. Udržať si aktuálne bývanie – 13,0 %. Mať väčšie bývanie – 12,4 %.